Duurzame bewaring van papieren erfgoed: problemen en keuzes[1]

Dr. Robert Nouwen

»Die kulturelle Überlieferung in Bibliotheken, Archiven und Museen ist eine geistige Heimat für die Nation. Wir brauchen sie, auch und gerade wenn wir nach vorne schauen und unseren Weg in die Zukunft gehen wollen.«

Bundespräsident Horst Köhler am 24. Oktober 2007 in Weimar

Inleiding

De Koninklijke Bibliotheek bewaart een papieren erfgoed van een uitzonderlijk cultureel belang in een internationaal perspectief : meer dan 7.000.000 volumes en documenten in zowat 150 kilometer rekken. Naast een wetenschappelijke bibliotheek bewaart de instelling een cultuurhistorisch erfgoed dat bestaat uit circa 32.000 handschriften ; 300.000 oude drukken ; 700.000 prenten ; 150.000 kaarten ; 200.000 munten en penningen; nagenoeg de volledige Belgische pers; 9.200 microfilms ; 50.000 langspeelplaten … De nadruk van de verzamelingen ligt op de Belgische boekproductie en op drukwerken die op één of andere manier met België en haar geschiedenis hebben te maken, maar eveneens met de belangrijke mijlpalen uit de geschiedenis van het gedrukte boek en het menselijke denken.[2] Dat betekent dat de Koninklijke Bibliotheek van België als nationale bibliotheek zowel een *wetenschappelijke bewaarbibliotheek* als *erfgoedbibliotheek* is.

De opdracht van de Koninklijke Bibliotheek van België ligt fundamenteel in het behoud en het beheer van het Belgische gedrukt erfgoed dat aan de instelling, onder meer via het Wettelijk Depot, wordt toevertrouwd.

De collecties van de Koninklijke Bibliotheek van België zijn voor 95% samengesteld uit oganische materialen, in oorsprong afkomstig van planten of dieren. Dergelijk erfgoed is in het algemeen gevoelig voor aftakeling en/of verlies. Zowel de natuur als de mens spelen hierin een rol. Zonder aangepast beheer is een duurzaam onderhoud niet mogelijk. Alles bewaren voor de ‘eeuwigheid’ vraagt grote inspanningen en soms ook moeilijke keuzes. Over deze problematiek van

[1] Toespraak uitgesproken tijdens het colloquim '50 Years of Print: Het Belgisch wettelijk depot wordt 50! Terugblik en vooruitzichten', Koninklijke Bibliotheek van België, 28-04-2016 - 29-04-2016.
[2] P. Delsaerdt, J.-M. Duvosquel, L. Simons & C. Sorgeloos, 2005.

'zorgzaamheid', één van de strategische opdrachten van de instelling, willen wij hier een aantal reflecties geven.[3]

Beknopte analyse van de bedreigingen[4]

Het papieren erfgoed is onderhevig aan een hele reeks bedreigingen. Ze mogen bekend zijn, toch blijven zij tot op de dag van vandaag een reëel gegeven. Globaal kunnen de oorzaken van schade tot vier groepen worden herleid:

Schade door menselijk handelen

Eén van de voornaamste oorzaken van schade aan boeken en documenten is de mens zelf. Iedere vorm van hanteren betekent in principe verval. Schade door 'normaal' gebruik wordt vaak pas zichtbaar na langere tijd, bij voorbeeld aantasting door vettige vingers. Maar tegelijk vormt de achteloosheid van de lezers, die op boeken en documenten leunen, ze kraken, er aantekeningen in of op maken, enz. een voortdurende bedreiging. In geval van vandalisme en diefstal wordt schade moedwillig toegebracht, bij voorbeeld wanneer een lezer een miniatuur uit een handschrift of een gravure uit een boek scheurt en verduistert.

Onzorgvuldige opslag in slecht toegeruste en/of overvolle depots zijn nefast. Verplaatsingen en transport leiden soms tot ongevallen, bij voorbeeld wanneer een boek valt door onvoorzichtigheid. De schade is in deze gevallen meestal dadelijk zichtbaar. Maar ook verkeerde restauraties kunnen zowel op korte als langere termijn een nefaste rol spelen inzake de bewaring van boeken of documenten.

Tenslotte is er de onoordeelkundige presentatie die wil tegemoet komen aan een legitieme vraag van het publiek. Schade treedt op door het te langdurig geopend tentoonstellen van een boek. Onoordeelkundige presentatie moet echter niet noodzakelijk het gevolg te zijn van het negeren van de elementaire voorschriften, maar kan even zeer het resultaat zijn van het onvoldoende opvolgen van voortschrijdend wetenschappelijk inzicht.

Schade door klimaatgesteldheid en door licht

Het beheersen van een bepaald klimaat is vooral voor een bibliotheek bijzonder belangrijk. Zo kan een te grote luchtvochtigheid bij voorbeeld een uitbraak van schimmel veroorzaken. Dus, sterk wisselende klimatologische omstandigheden zijn te vermijden.

Ook het licht kan een erg negatieve rol spelen. Niet alleen kan licht ernstige gevolgen hebben voor de helderheid van de kleuren, maar ook voor de kleur van het papier zelf.

Schade door schimmels, insecten en ongedierte

[3] Ludo Simons, 2005, 15 formuleert als één van de beleidsaanbevelingen inzake preservering, conservering en restauratie een samenwerking tussen de Vlaamse erfgoedbibliotheken en de Koninklijke Bibliotheek van België.
[4] R. De Herdt, in: Rijkdom bedreigd, 9-11; M.J.W.J. van der Sterre, 1996, dl.1, p. 8. Vgl. ook M. de Valk (red.), 2014; ZUKUNFT BEWAHREN. Eine Denkschrift der Allianz zur Erhaltung des schriftlichen Kulturguts, Berlin, 2009: http://www.allianz-kulturgut.de/fileadmin/user_upload/Allianz_Kulturgut/dokumente/2009_Allianz_Denkschrift_gedruckt.pdf

Deze schade noemt men ook biologische schade. Documenten en objecten in papier en perkament zijn hieraan bijzonder gevoelig omdat zij in wezen van organische herkomst zijn.[5] Deze schade is in grote depots niet altijd direct waarneembaar. Deze schade doet zich vooral voor wanneer de natuur zijn gang kan gaan. In een bibliotheek wil men uiteraard precies het tegenover gestelde en tracht men documenten en boeken juist tegen schimmels en insecten te beschermen.

Schade door chemische stoffen

Tenslotte kan schade worden veroorzaakt door chemische stoffen. Deze zit soms in de documenten zelf. Lignine is hiervan een uitstekend voorbeeld. Het is specifiek aanwezig in papier gemaakt van houtpulp. Hier ligt de grote uitdaging voor het behoud van kranten. Schade door chemische stoffen kan ook worden veroorzaakt door onzorgvuldig gebruik van sommige producten, of door luchtverontreiniging. Onder meer slecht onderhouden airco-installaties kunnen daarvoor verantwoordelijk zijn.

De grootste drieging gaat uit van calamiteiten, verzuring van het papier en schimmels. Eén van de cruciale elementen is een **consequente monitoring** van de collecties. Daarom is het belangrijk dat bibliotheekmedewerkers regelmatig controle uitoefenen en ook op een gestructureerde wijze de collecties proberen te onderhouden.

De idee van bewaarbibliotheek

Alvorens die idee verder wordt ontwikkeld, moeten wij duidelijk omlijnen wat een bewaarbibliotheek is en welke consequenties dat inzake collectievorming dat heeft. Er bestaan slechts twee officiële teksten waarin de missies van de KBR beperkt werden beschreven, met name het Koninklijk Besluit van 8 april 2002 tot wijziging van het Koninklijk Besluit van 19 juni 1837 tot oprichting van de Koninklijke Bibliotheek en waarbij de opdrachten in Art. 3, 4 en 5 werden geformuleerd alsook de Wet van 8 april 1965 tot instelling van het Wettelijk depot bij de KB.[6] In haar opdrachten sluit de Koninklijke Bibliotheek, althans voor een groot deel van haar werking, en specifiek met betrekking tot de erfgoedcollecties, nauw aan bij de ICOM-definitie voor publieke musea en erfgoedinstellingen waartoe ook de erfgoedbibliotheken horen.[7]

De begrippen bewaarbibliotheek noch erfgoedbibliotheek komen wij als dusdanig in deze teksten tegen. In een beleidsrapport van 2005 heeft Ludo Simons getracht een definitie te geven van een bewaarbibliotheek:

> *'Een bewaarbibliotheek is een bibliotheek die een cultureel en / of wetenschappelijk belangrijk documentair patrimonium van geschreven en gedrukte publicaties (handschriften, boeken en periodieken), gedigitaliseerde en elektronische publicaties en publicaties op andere dragers bewaart (en eventueel aanvult), beheert, bibliografisch ontsluit en (in mindere of*

[5] Cfr. J. Wouters, in: Rijkdom bedreigd, 15 e.v.
[6] Cf. meer uitvoerig http://www.kbr.be/collections/depot_legal/depot_legal_nl.html.
[7] Vgl. verder W. de Vos, 2001, *Koninklijke Bibliotheek Brussel: 'Stuntelen is beter dan stilstaan'* (verslag van de lezing door R. de Nijs), in: Informatie Professional, 5-11, 28-31, bijzonder p. 29.

meerdere mate) beschikbaar stelt. Ook bibliotheken met slechts één of enkele van de hier genoemde documentsoorten kunnen bewaarbibliotheken zijn. De bewaarfunctie kan ofwel de uitsluitende opdracht van de bibliotheek zijn (bewaarbibliotheken stricto sensu), of een gedeelte van de opdracht van de bibliotheek (bibliotheken die ook een bewaarcollectie beheren). De laatste kunnen we desgewenst 'partiële' bewaarbibliotheken noemen.'[8]

Een definitie van de term erfgoedbibliotheek werd geformuleerd in het Cultureel-erfgoeddecreet (art.10 °1 c).[9] De licht gewijzigde versie ervan die in de beheersovereenkomst van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek werd opgenomen luidt als volgt:

Een erfgoedbibliotheek is een instelling die een werking ontplooit die past in de hedendaagse praktijk en theorie van de informatie- en bibliotheekwetenschap, en die, met het oog op langetermijnbewaring, een collectie cultureel erfgoed beheert die kan lopen van de oudste schriftmaterialen en de eerste gedrukte werken tot de moderne en hedendaagse gedrukte en digitale publicaties.[10]

Een erfgoedbibliotheek hoeft niet steeds een bewaarbibliotheek te zijn. Een instelling die niet als primaire taak heeft om erfgoed te bewaren kan immers ook als erfgoedbibliotheek worden beschouwd wanneer haar collectie historisch en/of cultureel waardevol is en volgens de normen van de bibliotheekwetenschap wordt beheerd. In ieder geval is de Koninklijke Bibliotheek van België vanuit haar wettelijk geformuleerde opdrachten zowel een bewaar- als een erfgoedbibliotheek.

In deze tijden van economische besparingen, maar ook van een globaliserende toegang tot internationale bibliotheekbestanden moeten de opdrachten van de KBR als bewaarbibliotheek opnieuw worden geëvalueerd. [11] Eén van de meest urgente problemen is het nijpende plaatsgebrek in de depots. Dit plaatsgebrek laat zich voelen in alle afdelingen. Meer bepaald moeten wij dus de vraag durven stellen of wij alles moeten blijven bewaren, of die bewaaropdracht zich niet kan beperken tot de 'Belgische productie' in zijn ruime betekenis en de wetenschappelijke literatuur die daarmee verband houdt terwijl buitenlandse publicaties, geselecteerd op basis van welomschreven criteria en die in het land van uitgave bij voorbeeld vallen onder een wettelijk depot, worden afgestoten?[12] Het is in dat kader ook dat de problematiek van preservering, conservering en restauratie moet worden gezien!

Preservering, conservering en restauratie

[8] Ludo Simons, 2005, Bewaarbibliotheken in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake (Culturele Biografie Vlaanderen vzw), p. 4: http://www.faronet.be/files/pdf/pagina/bewaarbibliotheken_in_vlaanderen.pdf ; http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/dossier/organisatie/bewaarbibliotheek

[9] http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/wet-en-regelgeving/cultureel-erfgoeddecreet.

[10] http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/dossier/organisatie/erfgoedbibliotheek

[11] P. Delsaerdt, J.-M. Duvosquel, L. Simons & C. Sorgeloos, 2005, 21-22.

[12] Vgl. Staatssecretaris Elke Sleurs: Op basis van heel duidelijke regels kunnen musea bepaalde objecten of (deel)collecties afstoten omdat de bewaring geen nut meer heeft, bijvoorbeeld als het gaat over vervalsingen of waardeloze zaken, maar ook stukken die niet passen in de collectie van de wetenschappelijke instelling. http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/cultuur%2Ben%2Bmedia/kunsten/1.2646681

Het fundamentele uitgangspunt voor een beleid inzake preservering, conservering en restauratie is **preventie**. Dit moet de leidraad zijn voor alle bibliotheekmedewerkers. In 1990 heeft de Werkgroep Preservering, Conservering en Restauratie van de Archiefsectie van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen getracht een aantal ethische richtlijnen op te stellen die de basisvoorwaarden zouden moeten vormen voor een goed beleid. Nu, na meer dan 25 jaar, zijn deze richtlijnen nog steeds valabel.[13] Zij geven duidelijk aan dat preservering, conservering en restauratie zich niet mogen beperken tot de **inhoudelijke component** van het boek of het document, maar tegelijk moeten rekening houden met **de visuele en tactiele eigenheid** ervan. Het boek is niet alleen zijn tekst, maar ook zijn vorm.[14] De consequentie ervan is dat **de digitalisering van erfgoed nooit een alternatief kan zijn voor een fysische bewaring**!

Universal procedure for Library Assessment

Recent onderzoek door "Koordinierungsstelle für die Erhaltung des schriftlichen Kulturguts" in Duitsland toonde aan dat in de Duitse archieven circa de helft van de bestanden direct of indirect bedreigd is.[15] De vraag stelt zich hoe de situatie in onze Belgische bibliotheken is.

Om een correct beleid inzake preservering, conservering en restauratie te voeren is het noodzakelijk een goed inzicht te hebben in de materiële toestand van de aanwezige bibliotheekcollecties. Zo kan schade aan het boekblok zoals lacunes, scheuren en vouwen, wijzen op onzorgvuldig gebruik, verkeerde berging, beschadigd naaisel, vandalisme, enz. Ieder van deze oorzaken vraagt een specifieke benadering.

Om op een snelle manier inzicht te krijgen in de staat en raadpleegbaarheid van complete bibliotheekcollecties werd in 2013-2014 UPLA - *Universal Procedure for Library Assessment* ontwikkeld door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.[16] Deze tool maakt het voor bibliotheken mogelijk om zelfstandig en relatief snel de fysieke conditie van hun collecties in kaart te brengen. UPLA beschrijft de toestand van de collectie als geheel, op basis van een staal van minimaal 300 items. Elk van deze items wordt beoordeeld op 22 soorten schade die tot vier hoofdgroepen kunnen worden herleid: schade aan de boekband, aan de boekconstructie, aan het boekblok en biologische schade. Omwille van de systematische aanpak van deze methode, kunnen de resultaten worden aangewend voor een benchmarking die zowel in de tijd en tussen bibliotheken kan gelden.

---

[13] C. Coppens, in: Erfgoed bedreigd, 34-35. Een recent onderzoek stelt vast dat een degelijk beleid en beleidsvisie in vele bibliotheken ontbreekt. Zie de conclusies in Capiau, Sam, Pierre Delsaerdt, David Coppoolse en Lieve Watteeuw, 2012, 137 e.v. en in het bijzonder 138.

[14] ZUKUNFT BEWAHREN. Eine Denkschrift der Allianz zur Erhaltung des schriftlichen Kulturguts, 2009, 5-6.

[15] Zie Die Erhaltung des schriftlichen Kulturguts in Archiven und Bibliotheken in Deutschland Bundesweite Handlungsempfehlungen für die Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien und die Kultusministerkonferenz, Vorgelegt von der Koordinierungsstelle für die Erhaltung des schriftlichen Kulturguts (KEK), angesiedelt an der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Berlin 2015: http://kek-spk.de/fileadmin/user_upload/pdf_Downloads/KEK_Bundesweite_Handlungsempfehlungen.pdf

[16] Schadeatlas bibliotheken, 2014; S. Capiau, M. de Valk & E. Wuyts, 2015 (http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/3575).

Uit de schadeanalyse zal niet alleen tevoorschijn komen welke maatregelen moeten worden genomen in functie van de preservering van de collectie, maar ook op het vlak van conservering en restauratie.

Preservering

Onder preservering verstaan wij alle handelingen en procedures die er op gericht zijn de erfgoedcollecties, zowel historische als hedendaagse, in een optimale toestand te bewaren en aan de lezers en onderzoekers ter beschikking te stellen. Dat betekent dat de aandacht in het bijzonder uitgaat naar de omgeving waarin de collecties zich bevinden, hetzij in de depots, hetzij in de leeszalen, hetzij in tentoonstellingsruimten.[17]

De ontwikkeling van best practices in zake collectiebeheer

Preservering begint met goede werkmethodes die van toepassing zijn op het collectiebeheer in zijn diversiteit: verwerving, ter beschikking stelling, tentoonstelling, bruiklenen, collectiemobiliteit, conservering en restauratie, en zo voort.

Daartoe moeten procedures worden uitgewerkt. In de museumwereld is bijvoorbeeld de SPECTRUM-standaard die zowel richtlijnen als workflow 's aanreikt, gemeen goed.[18] De American Library Association van haar kant ontwikkelde standaarden inzake de ethisch handelen voor bibliothecarissen die zorg dragen voor handschriften, oude en kostbare boeken en bijzondere collecties.[19] Naast richtlijnen inzake persoonlijk ethisch handelen zijn ook specifiek aanbevelingen opgenomen op het vlak van algemene zorg en preservering van de collecties alsook veiligheidszorg inzake calamiteiten en diefstal. Het doel ervan is een zorgzame omgang met collecties vanaf de intrede van het boek of het document in de instelling.

Plan preservering van de collecties

Op het niveau van iedere bibliotheek moet een algemeen en gecentraliseerd programma inzake preservering worden opgesteld. Een dergelijk plan heeft vooral oog voor de bewaaromstandigheden van de collectie. De prioriteiten ervan hebben betrekking op de omgevingsaspecten van de collecties, de sanitaire staat van de depots, dagelijkse omgang met de collecties, enz.

---

[17] T. Luger, 2008³, 22-23; SPECTRUM-N, 2008, procedure 9: Conditiecontrole en –onderzoek. Vgl. de Preservation Policy Statement van de University Library of Illinois: http://www.library.illinois.edu/prescons/about_us/policies_procedures/preservation_policy.html

[18] SPECTRUM-N, 2008. Vgl. Ook Information Center Fact Sheet Standards and Best Practices for Museums, uitgegeven door de Amarican Association of Museums http://obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/AAM_Standards_Best_Practices.pdf

[19] American Library Association, Standards for Ethical Conduct for Rare Book, Manuscript, and Special Collections Librarians, with Guidelines for Institutional Practice in Support of the Standards, 2d edition, 1992 (http://www.ala.org/Template.cfm?Section=speccollections&template=/ContentManagement/ContentDisplay.cfm&ContentID=8969). Vgl. ook The British Library: http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/preventive/

Cruciale onderdelen in de preservering zijn de regelmatige monitoring en evaluatie van de bewaaromstandigheden van de collecties met een bijzondere aandacht voor de relatieve vochtigheid in de depots alsook de hygiëne en het pestmanagement, o.m. zilvervis, papiervlooien, houtworm, stofluis en muizen.

In tweede instantie heeft het preserveringsplan oog voor de procedures inzake omgang met de collectie om zo veel mogelijk schade te vermijden. Specifiek hebben deze procedures betrekking op het ter beschikking stellen van de documenten aan onderzoekers en lezers, op best practices inzake reproductie, bruiklenen en tentoonstellen. Opleiding en begeleiding van het personeel is één van de cruciale facetten die bepalen of het preserveringsplan al dan niet succesvol is. Het is ook een moeilijk aspect omdat de medewerkers vaak onvoldoende beseffen wat de consequenties van foutieve handelingen zijn en er bovendien van overtuigd zijn dat zij correct handelen

Plan veiligheidszorg en calamiteiten

Veiligheidszorg kan worden omschreven als collectierisicomanagement. Een recent Nederlands rapport toonde aan dat tijdens de afgelopen jaren een aantal erfgoedinstellingen werden getroffen door een calamiteit.[20] Ook in België was dit het geval. De plotse wateroverlast in de Boekentoren van Gent in 2007 alsook de moordende aanslag in het Joods Museum te Brussel in 2014 illustreren dat ook in de Belgische bibliotheken ernstige calamiteiten kunnen voorvallen en terreurdaden in cultuurinstellingen mogelijk zijn.[21] De Koninklijke Bibliotheek zelf heeft recent nog te maken gehad met wateroverlast ten gevolge van een gebroken afvoerbuis. Tegelijk moeten collectiebeheerders voortdurend rekening houden met de mogelijkheid van diefstal. Het plan veiligheidszorg en calamiteiten zal zich niet beperken tot het in kaart brengen van de risico's, maar ook voorstellen formuleren om die risico's te beperken.

Het plan veiligheidszorg en calamiteiten richt zich in eerste instantie op de problematiek van brand, wateroverlast & overstromingsrisico's, enz... Specifieke aandacht wordt in dit kader geschonken aan de monitoring van collecties in gevaar en de structurele registratie van incidenten. Vanuit de vastgestelde risico's worden oplossingen en maatregelen geformuleerd om kleine en grote calamiteiten zo veel mogelijk te vermijden. Dat betekent op de eerste plaats dat ter bescherming van de boeken en documenten in het leeszaalreglement voor de lezers en gebruikers van de betrokken instelling specifieke richtlijnen voor het consulteren van boeken en documenten worden opgenomen. In het kader van een calamiteitenplan verdient het aanbeveling om naast de noodzakelijke voorzieningen draaiboeken en scenario's op te stellen. [22] Voor de Koninklijke Bibliotheek werd inmiddels een calamiteitenwijzer geschreven en via een logboek wordt een melding van alle vormen van calamiteiten georganiseerd.

[20] Inspectie Cultuurbezit, 2000

[21] Zie e.g. http://www.demorgen.be/dm/nl/30966/Schietpartij-aan-Joods-Museum-in-Brussel/index.dhtml & http://www.lesoir.be/tag/attentat-musee-juif

[22] Inspirerend in dit kader is de Digitale Incidentenregistratie Cultureel Erfgoed (DICE): DICE is een registratiesysteem voor incidenten die zich in de erfgoedsector voordoen. Elke beheerder of eigenaar in deze sector kan zich bij de database aanmelden. Het systeem is ook door erfgoedinstellingen individueel te gebruiken voor hun eigen incidentenregistratie. Gebruik is gratis. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed beheert de database en is als collectiebeheerder ook gebruiker. (https://veilig-erfgoed.nl/onderwerpen/incidentenregistratie/dice-incidentenregistratie)

In een klimaat waarin diefstal van bijzondere collecties of vandalisme een alledaagse mogelijkheid zijn, moet de preventie ervan een belangrijk punt van zorg zijn voor de hele bibliotheek en in het bijzonder voor de afdelingen waar de kostbare collecties worden bewaard. Ook deze problematiek kan het best worden bekeken binnen een institutionele context.

The Association of College & Research Libraries (ACRL), een afdeling van de American Library Association (ALA) publiceerde een aantal richtlijnen specifiek gericht op de veiligheid van kostbare boeken, bibliofiele uitgaven, manuscripten en andere bijzondere collecties.[23] Terwijl de richtlijnen in de eerste plaats georiënteerd zijn op de veiligheid van zeldzame boeken, bijzondere collecties en handschriften, zijn zij uiteraard ook van toepassing op de algemene collecties. Het is belangrijk te noteren dat de aanbevelingen met betrekking tot collectieveiligheid aangevuld worden door richtlijnen inzake het markeren van of aanbrengen van inventarisnummers op boeken en documenten.

De inrichting van een transitorium / quarantaine /interventielokalen

Eén van de essentiële elementen inzake preventiebeleid in bewaar- en erfgoedbibliotheken is de aanwezigheid van een goed uitgeruste quarantaine. Binnenkomende collecties via schenkingen, legaten, enz. kunnen hier in afzondering worden geplaatst in functie van een voorafgaande screening alvorens zij in de collectie worden opgenomen, net als boeken en documenten die ten gevolge van een calamiteit ernstig zijn aangetast en van de niet besmette collecties moeten verwijderd gehouden worden. De interventiematerialen in het geval van ernstige calamiteiten zijn in strategische lokalen opgeslagen om op die wijze efficiënt reddingsoperaties te kunnen starten in afwachting van meer complexe behandelingen buitenshuis.

Preservering door digitalisering

Hoger hebben wij reeds gesteld dat digitalisering in principe geen alternatief is voor een fysische bewaring. Er is echter een maar. Niet alle papiersoorten zijn standvastig. Het papier dat sedert circa het midden van de 19de eeuw van houtpulp werd vervaardigd en veel lignine bevat is zeer sterk onderhevig aan verval. Het verzuurt snel, wordt broos en breekbaar en valt uiteindelijk uit elkaar. Uit onderzoek bleek dat van de collectie van het Nationaal Archief van Nederland uit de negentiende en twintigste eeuw bijna 10 % direct bedreigd wordt door verzuring. In de Koninklijke Bibliotheek van België zijn vooral de kranten het voorwerp van zorgen.[24]

Digitalisering van dit erfgoed biedt hier een oplossing. Enerzijds laat dit toe de originele documenten te bewaren en te consulteren zonder ze nog verder te moeten manipuleren. Anderzijds biedt

[23] Guidelines for the Security of Rare Books, Manuscripts, and Other Special Collections, approved at ALA Midwinter Meeting, January 2006 (http://www.ala.org/acrl/standards/securityrarebooks) & ACRL/RBMS Guidelines Regarding Security and Theft in Special Collections, approved in September 2009, (http://www.ala.org/acrl/standards/security_theft)
[24] http://www.nationaalarchief.nl/informatiebeheer-archiefvorming/duurzaam-fysiek-archief-bewaren-conserveren/conservering-2

digitalisering de mogelijkheid de inhoud en het beeld van de betrokken documenten te bewaren één maal de aftakeling in een niet te vermijden autodestructie is overgegaan.

Conservering

De termen preservering en conservering worden vaak door elkaar gebruikt. Toch kunnen wij een onderscheid maken. Conservering definiëren wij als het geheel van handelingen en procedures die tot doel hebben de toestand van individuele objecten te consolideren, vastgestelde aantastingen actief tegen te gaan of aanstaande aantastingen te voorkomen.[25] Het belangrijkste doel bestaat er dus in de boeken en documenten zo lang als mogelijk in hun originele toestand te bewaren. De conditie en het gebruik van de collectie alsook de omgevingsfactoren bepalen dat in belangrijke mate.

De wijze waarop dit dient te gebeuren, wordt vastgelegd in een 'standaard'. De American Library Association verwijst in zijn aanbevelingen dan ook expliciet naar "*a regular evaluation of standards of conservation treatment*".[26] Doorgaans zal dit neerkomen op individuele droge reinigingen van de boeken en documenten zoals het verwijderen van stof en resten van insecten en eventueel het individueel verpakken in boekendozen of documenthouders. Vaak worden ook behandelingen inzake ontzuring, het conditioneren van fragiele documenten, en andere curatieve behandelingen als conservering beschouwd.

Eén van de essentiële problemen vormt doorgaans de uitgebreidheid van de collectie. De individuele conserveringsbehandelingen zijn arbeidsintensief en zeker in het geval van oude en/of kwetsbare handschriften, boeken of documenten is een 'geautomatiseerde' reiniging niet haalbaar. Onder meer de Bibliothèque nationale de France heeft daarom een charte de conservation opgesteld.[27] Dit handvest presenteert de strategische richtingen en doelstellingen van het beleid inzake het behoud van de collecties waarbij preventie en wetenschappelijk onderzoek kernbegrippen zijn. Dit beleidsdocument ondersteunt het wetenschappelijk onderzoek inzake methoden en technieken op het vlak van preservering en conservering. De charte de conservation is gebaseerd op een hiërarchische indeling van instandhoudingsmaatregelen die rekening houden met de toestand van de verzameling, het gebruik en hun waarden. Het document wordt in bijlage aangevuld met 10 prioritaire acties.

Restauratie

[25] T. Luger, 2008³, 23; SPECTRUM-N, 2008, procedure 10: Actieve en preventieve conservering. Vgl. https://www.lib.msu.edu/exhibits/sat/convspres.jsp

[26] American Library Association, Standards for Ethical Conduct for Rare Book, Manuscript, and Special Collections Librarians, with Guidelines for Institutional Practice in Support of the Standards, 2d edition, 1992 (http://www.ala.org/Template.cfm?Section=speccollections&template=/ContentManagement/ContentDisplay.cfm&ContentID=8969)

[27] Bibliothèque nationale de France. Charte de la conservation. Version actualisée 2014 (http://www.bnf.fr/documents/charte_conservation.pdf)

Onder restauratie verstaan wij het geheel van handelingen en procedures die tot doel hebben een vooraf gedefinieerde toestand van individuele objecten zo veel mogelijk te herstellen.[28] De conditie en het gebruik van de collectie alsook de omgevingsfactoren bepalen in belangrijke mate welke ingrepen zullen gebeuren.

Gezien het feit dat wordt overgegaan tot actieve ingrepen is het noodzakelijk voorafgaandelijk een aantal essentiële vragen te stellen:

- Welk is het beoogde doel? Verdere degradatie tegengaan? Tentoonstelling?
- Welke methode en technieken zullen worden gebruikt? Welk verschil in resultaat zal zich bij voorbeeld manifesteren bij een droge dan wel natte restauratie?
- Welke producten zullen worden gebruikt, wetende dat nogal wat producten de integriteit van papieren documenten permanent zullen aantasten.

In het formuleren van antwoorden op deze vragen is het belangrijk een code of ethics voor ogen te houden. Een goed voorbeeld hiervan is de Code of Ethics and Guidelines for Practice, opgesteld door de American Institute for Conservation (AIC).[29] In deze code lezen we in artikel VI. "*The conservation professional must strive to select methods and materials that, to the best of current knowledge, do not adversely affect cultural property or its future examination, scientific investigation, treatment, or function.*" Dat betekent dat een bijzonder hoge waarde wordt geschonken aan de integriteit van ieder erfgoedrelict.

Daarom is het onderzoek dat concrete restauratieprojecten moet ondersteunen, zo belangrijk. Zonder bijzondere achtergrondinformatie is het onmogelijk om weloverwogen beslissingen te nemen. De problematiek inzake conservering en restauratie is van die aard dat enkel een team van wetenschappelijk geschoolde restauratoren de aanbevelingen van de conservator in een adequate behandeling kan omzetten.

Besluit

Enkele belangrijke problemen willen wij tot slot hier even nog synthetisch benaderukken

1. De 'Belgische productie' in zijn ruime betekenis en de wetenschappelijke literatuur die daarmee verband houdt vormen de essentie van de bewaaropdracht van de KBR.

2. De vraag moet worden gesteld of de bewaaropdracht van de KBR zich kan beperken tot die 'Belgische productie' in zijn ruime betekenis.

[28] T. Luger, 2008³, 23; SPECTRUM-N, 2008, procedure 10: Actieve en preventieve conservering.
[29] http://www.conservation-us.org/about-us/core-documents/code-of-ethics-and-guidelines-for-practice/code-of-ethics-and-guidelines-for-practice#.VyDGIDCLSM8 & http://www.conservation-us.org/docs/default-source/governance/code-of-ethics-and-guidelines-for-practice.pdf. Vgl. Ook ICOM Ethische Code voor Musea, Art. 2.24.

3. Tevens stelt zich de vraag of de buitenlandse publicaties, geselecteerd op basis van welomschreven criteria en die in het land van uitgave vallen onder het wettelijk depot, kunnen worden afgestoten?

4. Gezien de visuele en tactiele eigenheid van het boek kan de digitalisering van erfgoed nooit een alternatief zijn voor een fysische bewaring!

5. Preservering, conservering en restauratie zijn in principe het voorwerp van een beleidsdocument dat gebaseerd is op algemeen aanvaarde ethische principes en richtlijnen die de integriteit van het boek of document garanderen.

Bibliografie

- Capiau, Sam, Pierre Delsaerdt, David Coppoolse en Lieve Watteeuw, 2012, De wet van de remmende achterstand. Preservering, conservering, ontsluiting en digitalisering in Vlaamse erfgoedbibliotheken (Armarium. Publicaties voor erfgoedbibliotheken, 3), Vlaamse Erfgoedbibliotheek, Antwerpen (http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/sites/default/files/bron/2544/capiau-wet-remmende-achterstand-2012.pdf)
- S. Capiau, M. de Valk & E. Wuyts, 2015: The Universal Procedure for Library Assessment: A statistical model for condition surveys of special collections in libraries, in: IFLA Journal 41/3, 265 e.v.
- R. De Herdt & P. Viaene, 1990, Rijkdom bedreigd, Gent.
- M. de Valk (red.), 2014, Schadeatlas bibliotheken. Hulpmiddel bij het uitvoeren van een schade-inventarisatie (Armarium. Publicaties voor erfgoedbibliotheken, 4), Vlaamse Erfgoedbibliotheek, Antwerpen (http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/sites/default/files/bron/3330/de-valk-schadeatlas-bibliotheken-2014-v1-1.pdf)
- de Valk, Marijn, Sam Capiau en Eva Wuyts."Schaderegistratie als startpunt van beleid voor behoud en beheer." META. Tijdschrift voor bibliotheek & archief 2014, no. 3 (2014).
- P. Delsaerdt, J.-M. Duvosquel, L. Simons & C. Sorgeloos, 2005, Honderd schatten uit de Koninklijke Bibliotheek van België, Antwerpen – Brussel.
- Disposal Toolkit. Guidelines for museums (http://www.museumsassociation.org/download?id=15852)
- Erfgoedinspectie 2006, *Beheer Rijkscollectie 2000-2005. Verslag van bevindingen. Collecties*.
- Erfgoedinspectie, 2009, *Een uitgelezen bezit. Boeken in rijksmusea,* Den Haag.
- *European Preventive Conservation Strategy Project. A Project Report*, ICCROM, 2001.
- T. Luger, 2008³, *Handreiking voor het schrijven van een collectieplan*, (Instituut Collectie Nederland & Stichting Landelijk Contact van Museumconsulenten), Amsterdam.
- M.J.W.J. van der Sterre, 1996, Passieve conservering. Syllabus bij de basiscursus behoud en beheer. Passieve conservering, Deel 1: Condities; Deel 2: Materialen, Stichting LCM.
- H. PENNOCK, 2013, *Veiligheidszorg in musea geprofessionaliseerd – maar zijn we klaar?*, in: *Museumpeil,* 39, 10-11.
- Schadeatlas Bibliotheken. Hulpmiddel bij het uitvoeren van een schade-inventarisatie (Armarium. Publicaties voor erfgoedbibliotheken), Vlaamse Erfgoedbibliotheek, Antwerpen, 2014.

- Ludo Simons, 2005, Bewaarbibliotheken in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake (Culturele Biografie Vlaanderen vzw - http://www.faronet.be/files/pdf/pagina/bewaarbibliotheken_in_vlaanderen.pdf)
- SPECTRUM-N, 2008, *Standaard voor collectiemanagement in musea*, Versie 1.0 (vertaling van SPECTRUM, *the UK Museum Documentation Standard,* Versie 3.1, MDA, Cambridge (UK), 2007).